

Mykola Vegeš

Karpats'ka Ukrajina

Autonomna Podkarpats'ka Rus', a kasnije samostalna Karpats'ka Ukrajina, postojala je vrlo kratko: od listopada 1938. do druge polovice ožujka 1939. Bez obzira na to, u regiji se događao brz razvoj političkih događaja, što je Karpats'koj Ukrajini donijelo pozornost cijele svjetske javnosti. To se odnosi i na istraživače koji su se već potkraj 30-ih godina počeli baviti proučavanjem povijesti Karpats'ke Ukrajine.

Povijest narodnooslobodilačkih pokreta zakarpats'kih Ukrajinaca podosta je kontroverzna, a time su i dvosmislenosti i proturječja svojstveni prvim publikacijama o Karpats'koj Ukrajini. Najintenzivnija istraživanja raznih problema povijesti regije s kraja 30-ih godina počela su nakon Drugoga svjetskog rata. U drugoj polovici 40-ih, sve do 80-ih godina nacionalni povjesničari, nažalost, nisu objavili ni jedan objektivni rad o razvoju društveno-političkih procesa u regiji. Za njih su bili karakteristični politizacija i jednostranost, zataškavanje i lažiranje povijesnih izvora. Prioritet je bio istraživanje regionalne komunističke organizacije, koja se idealizirala i predstavljala u aureoli jedinoga glasnogovornika za interese radnih masa. Lokalni povjesničari su uvelike pridonijeli istraživanju povijesti međunarodnih odnosa u razdoblju 1938–39, označivši u njima područje Češko-Slovačke i Zakarpattja.

Tek na početku 90-ih godina javljaju se prva više-manje objektivna istraživanja povijesti Zakarpattja. Njihovi su autori pokušali analizirati društveno-ekonomski, politički i kulturni razvoj kraja, državnu djelatnost vlade Karpats'ke Ukrajine itd. Pozitivno je bilo da su se novija istraživanja povijesti Karpats'ke Ukrajine temeljila na važnoj izvornoj bazi, koja je za njih do danas ostala nedostupnom. Takvim se problemom inozemni znanstvenici, koji su imali pravo slobodno iznositi svoje mišljenje, nikada nisu susretali. Djela o Zakarpattju javila su se u Njemačkoj, Francuskoj, Poljskoj, Mađarskoj, Češkoj, Slovačkoj, Vatikanu, bivšoj Jugoslaviji, Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. Njihovi su autori često bili starosjedioci Zakarpattja, koji su bili izravno uključeni u zbivanja s kraja 30-ih godina. Detaljno su analizirali neke aspekte međunarodnih odnosa prije Drugoga svjetskog rata,

unutrašnju političku situaciju Zakarpattja, ali su šutke zaobišli društvene i ekonomske procese u pokrajini. Razlog tome bio je nedostatak izvorne baze, one iz Ukrajine.

Kratkotrajno postojanje Karpats'ke Ukrajine podudara se s pogoršanjem međunarodne situacije u Srednjoj Europi i nastankom oštre političke krize u Čehoslovačkoj Republici, koje je Zakarpattje bilo dio tijekom cijeloga međuratnog razdoblja. Münchenska konferencija 29–30. rujna i Bečka arbitraža 2. studenog 1938. nisu svjedočili samo o početku državnog raspada Čehoslovačke Republike, već i značajnom pogoršanju stanja Zakarpattja, nad kojim je stalno bila teritorijalna pretenzija Mađarske, svestrano potpomognuta od Poljske. Brzom raspadu Čehoslovačke nije pridonijela samo politika pripajanja Njemačkoj, već i ugrožavajuća pozicija Velike Britanije i Francuske, koje su praktično pomogle agresoru. Rumunjska i Jugoslavija, koje su se odano odnosile prema Čehoslovačkoj i Zakarpattju, nisu mogle značajnije utjecati na tijek političkih događaja u Europi. Prijedlog Sovjetskog Saveza bio je zaštititi Čehoslovačku, a ne pripojiti ju.

Takvo stanje stvari išlo je na ruku Mađarskoj, koja se otvoreno pripremala na zauzimanje čitavog teritorija Zakarpattja. Iako je Njemačka udovoljila želji Budimpešte tek u ožujku 1939, mađarski su teroristi svejedno, uz pomoć poljskih, provodili stalne terorističke akcije na teritoriju regije, destabilizirajući na taj način njegovu unutrašnju političku situaciju. Dobivši suglasnost Njemačke za okupaciju Karpats'ke Ukrajine, hortisti¹ su prešli granicu. Ne naišavši ni na kakav otpor češkoslovačke vojske, okupirali su cijeli teritorij regije. Pravi otpor pružili su im samo karpatski sičovyky², iako naravno nisu mogli zaustaviti napredovanje neprijatelja.

Karpats'ka Ukrajina je stalno osjećala moralnu i materijalnu potporu svjetske javnosti. Posebno je važna bila potpora Ukrajinaca, koji su živjeli u raznim dijelovima svijeta. Vlada A. Vološyna uspjela je uspostaviti odnose s brojnim organizacijama ukrajinske dijaspore, koje su organizirale prikupljanje novca, prehrambenih proizvoda i drugu materijalnu pomoć stanovništvu Zakarpattja. Nisu izostali ni Ukrajinci koji su živjeli u zemljama Europe, Azije te Bliskog istoka. Razvoj događaja u Karpats'koj Ukrajini pozorno su pratili i Ukrajinci istočne Galicije. Galicijski tisak je na svojim stranicama stalno objavljivao tekstove u kojima se solidarizirao s narodnooslobodilačkom borbom zakarpats'kih Ukrajinaca. Novinari brojnih galicijskih tjednih izdanja iz 1938–39. boravili su u Karpats'koj Ukrajini. Njihove

1 Pristaše Miklósa Horthyja (op. prev.).

2 Sičovyki – članovi organizacije narodne obrane »Karpats'ka Sič« kao paravojne organizacije, formirane u studenom 1938. u Zakarpattju (op. prev.).

reportaže, članci i poruke bili su obilježeni izvanrednom emotivnošću i točnošću izvještavanja, iako su za neke priloge galicijskoga tiska bile karakteristične potpuna idealizacija i netočnost. Ukrajinci iz Galicije solidarizirali su se sa Zakarpaćanima, sudjelujući u cijelom nizu protestnih skupova protiv zajedničkog djelovanja Poljske i Mađarske prema Karpats'koj Ukrajini. Arhivski izvori svjedoče o masovnim nelegalnim prijelazima mladića i djevojaka preko poljsko-češke granice iz Galicije. Ali brojni masovni prijelazi granice nisu svjedočili samo o solidarnosti galicijskih Ukrajinaca s borbom Zakarpaćana, već su u to vrijeme otežavali i djelovanje vlade A. Vološyna, što je on više puta isticao. Negativnu ulogu također su odigrale protupoljske akcije odvojenih, radikalno nastrojenih galicijskih i zakarpats'kih nacionalista, osobito napadi na poljski konzulat u Svaljavi itd. Autonomna vlada Karpats'ke Ukrajine posebnu je pozornost pridavala razvoju prosvjete i kulture u regiji. Bez obzira na složene međunarodne odnose i ekonomske poteškoće, obnavljale su se stare i otvarale nove obrazovne institucije. Veliku obrazovnu funkciju među stanovništvom imale su »Prosvita«, »Goverlja« te brojne druge izdavačke organizacije. Ipak, u usporedbi s međuratnim razdobljem, kulturni razvoj bio je u opadanju. Vlada je bila prisiljena staviti naglasak na razvoj gospodarstva, stavljajući problem kulture u drugi plan. Mađarska je okupacijom Karpats'ke Ukrajine uništila sva dostignuća Zakarpaćana na kulturno-prosvjetnom planu.

Vlada A. Vološyna pridala je veliku pozornost zadovoljavanju građanskih prava nacionalnih manjina u regiji. Brojni dokumenti svjedoče da se vlada tolerantno odnosila prema njemačkoj, rumunjskoj, židovskoj i drugim nacionalnim manjinama Karpats'ke Ukrajine. Dokaz tome je činjenica da su njihovi predstavnici na izborima većinom glasovali za Ukrajinsko Nacionalno Ujedinjenje. Većina stanovništva Karpats'ke Ukrajine bila je grkokatoličke vjeroispovijesti. Na obnašanje crkvene dužnosti u Karpats'koj Ukrajini, Vatikan je postavio episkopa Dionizija Njaradija, koji se razlikovao svojom jasnom ukrajinskom orijentacijom. Uspostavljeni su bliski odnosi između Mukačivs'ke biskupije (koja je u to doba bila razdijeljena) i Galicijske Mitropolije s A. Šeptyc'kym na čelu. Galicijski mitropolit pozdravio je nastanak Karpato-Ukrajinske države. Vlada Karpats'ke Ukrajine se svom snagom trudila kako ne bi došlo do sukoba između vjernika Grkokatoličke crkve te pripadnika pravoslavne vjere, koji su pripadali srpskoj pravoslavnoj mitropoliji. Pravoslavna crkva se vjerno odnosila prema vladi A. Vološyna i politici koju je provodio njegov ured. Mukačivs'ki episkop O. Stojka, koji je ostao na teritoriju okupiranom od strane Mađarske, vjerno je služio okupatorima, pozivajući ih na potpunu okupaciju Zakarpattja. Također

treba naglasiti da su se mnogi grkokatolički svećenici suprotstavljali ukrajinskoj vladi, a prema nekima od njih počele su kriminalne radnje. Okupacijom Zakarpattja od strane Mađarske vojske, u regiji je uspostavljen žestok represivni režim, zbog kojega su patili duhovni predstavnici obiju vjeroispovijesti.

Unutrašnjopolitički razvoj Karpats'ke Ukrajine na kraju 30-ih godina bio je izrazito kontradiktoran. Najveći uspjeh političkih sila regije, koje su predstavljale oba smjera, bio je dobivanje autonomije u sastavu Čehoslovačke Republike. Progresivnu vrijednost imalo je prihvaćanje Ustavnog zakona od 22. 11. 1938. od strane Čehoslovačkog parlamenta, prema kojem se promijenio državopravni status Zakarpattja. Čehoslovačka republika pretvorila se u federativnu državu Čeha, Slovaka i zakarpats'kih Ukrajinaca. Tijekom cijeloga svog boravka na vlasti, kabinet A. Vološyna trudio se očuvati autonomna prava, polazući pritom velike nade u protektorat Njemačke. Uzevši u obzir činjenicu da se Čehoslovačka na kraju 30-ih godina nalazila pred raspadom, a nijedna moćna sila svijeta osim Njemačke nije garantirala Karpats'koj Ukrajini sigurnost njezinih granica, tu politiku je vlada A. Vološyna smatrala opravdanom. Uvjerivši se da je Njemačka izdala interese regije, A. Vološyn se sa sličnim zahtjevom obratio rumunjskoj vladi. Tako je karpats'komu premijeru, a kasnije predsjedniku, glavna zadaća bila očuvanje autonomnih prava regije pod bilo kakvom zaštitom. To je dokaz da je A. Vološyn bio političar-realist, koji je dobro shvatio da je postojanje Karpats'ke Ukrajine kao nezavisne države u tim uvjetima neostvarivo.

Proglašenje nezavisnosti 14. 3. 1939. objašnjavalo se kao želja ukrajinskog stanovništva za slobodom. Ipak, nimalo manju važnost u ubrzavanju tog akta imao je raspad Čehoslovačke i proglašenje samostalnosti Slovačke. Unatoč spontanosti i žurbi, taj povijesni događaj imao je veliko povijesno značenje ne samo u životu karpatskih Ukrajinaca, već i cijelog ukrajinskog naroda. To je bio drugi pokušaj, nakon 21. 1. 1919, objavljivanja pred cijelim svijetom da ukrajinska nacija živi i spremna je na državni život. Pa iako je taj akt proglašenja nezavisnosti, ratificiran 15. 3. 1939. u sejmu Karpats'ke Ukrajine, bio više simboličan nego realno politički, odigrao je veliku ulogu u formiranju svijesti cijele ukrajinske nacije. Upravo u vrijeme postojanja Karpats'ke Ukrajine završio je svojevrсни prijelaz u odnosu na svijest od pidkarpats'kih Rusyna do zakarpats'kih Ukrajinaca.

Arhivski izvori svjedoče da je vlada Karpats'ke Ukrajine morala djelovati u uvjetima kada se napadi mađarskih i poljskih terorista na njezin teritorij nisu zaustavljali, kada se kontinuirano provodila antiukrajinska i antičeška neprijateljska

propaganda putem novina i radija. Političku krizu u kraju produbljivala su proturječna između češkog uredništva i mjesnog stanovništva, a i brojni sukobi u samom ukrajinskom taboru. U razdoblju 1938–39. međusobno su se sukobili predstavnici dvije generacije: mladi (radikalni nacionalisti), koji su tražili od vlade da poduzme odlučne mjere, i stariji (umjereni političari), koji su uz pomoć manevriranja pokušali očuvati autonomni status regije. Konflikti su u ukrajinskom taboru kulminirali između 13. i 14. 3. 1939, u vrijeme trajanja krvavih borbi između karpats'kih sičovyka i češke vojske. Karpats'ka Sič, pretrpjevši znatne gubitke u tim borbama, pokazala se nedovoljno jakom da se odupre dobro naoružanim vojskama agresora. Veliku moralnu štetu zadao je pokušaj grupe sičovyka i odijeljenih radikalno nastrojenih članova Organizacije ukrajinskih nacionalista (OYH) u izvršavanju državne revolucije protiv vlade Karpats'ke Ukrajine.

Tijekom cijeloga međuratnog razdoblja na teritoriju regije djelovala je mađarska iredenta³, antiukrajinska djelatnost koja je kulminirala 1938–39. Zakarpattje su preplavili mađarski agenti, koji su skupljali potpise za pripajanje regije Mađarskoj, sastavljali popis osumnjičenih, organizirali sabotaže, pozivali na rušenje legitimne vlade u regiji. Čehoslovačka i ukrajinska vlada krajnjim su naporima pokušavale pružiti otpor neprijateljskoj propagandi; nisu ju mogle ignorirati. Teška unutrašnja situacija regije i potreba za konsolidacijom svih domoljubno naklonjenih snaga, natjerale su vladu A. Vološyna da ide na određeno ograničenje demokratskih procesa, koji su se razvili zabranom političkih stranaka, bez alternativnih izbora za sejm, otvaranjem nekih promađarskih publikacija, društava te otvaranjem koncentracijskih logora. Bez tih odlučnih mjera zemlja je mogla potonuti u anarhiju i bezakonje. Ipak, unatoč takvu motivacijskom smjeru vlade A. Vološyna naspram te demokracije, neophodno je okarakterizirati režim A. Vološyna kao autoritativan. Karpats'ka Ukrajina, nastala u središtu Europe, tada kada je potonja bila zarobljena fašizmom, nastala je unatoč njihovoj volji. Branitelji Karpats'ke Ukrajine ustali su protiv agresora, ne čekajući naredbu svoje vlade. Brojni arhivski dokumenti, najviše mađarski, argumentirano dokazuju da Zakarpačani u svakom slučaju ne bi izbjegli represiju koju je Mađarska bila spremna provoditi sve do invazije. Posljednje partizanske jedinice sičovyka produljivale su borbu sve do svibnja 1939.

3 Mađarska iredenta – osvetnička politika Mađarske, kako bi povratila izgubljene teritorije pod svoju vlast (op. prev.).

Potkraj 30-ih godina Karpats'ka Ukrajina bila je jedina država u kojoj je nevelika grana ukrajinskog naroda proglasila svoju nezavisnost i izrazila želju da živi javnim životom. Tu mogućnost nisu imali ni Ukrajinci, koji su bili u SSSR-u, ni Ukrajinci koji su bili pod vlašću Poljske i Rumunjske. Ipak, oni su gledali na Karpats'ku Ukrajinu kao na teritorij na kojem se pokušava obnoviti ukrajinska državnost. Na osnovi toga potrebno je ocijeniti stvaranje Karpats'ko-Ukrajinske države kao drugu fazu, nakon oslobođenja 1918–20, u borbi za stvaranje ukrajinske državne tvorevine na vlastitome ukrajinskom teritoriju.

S ukrajinskoga preveo Aleksandar Zrnčić